

S-38.211 Signaalinkäsittely tietoliikenteessä I Signal Processing in Communications (2 ov)

Syksy 1998

3. Luento: Optimaalinen ML-vastaanotto ja Viterbi-algoritmi

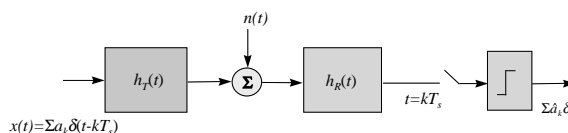
prof. Timo Laakso

Vastaanotto torstaisin klo 10-11

Huone G210, puh. 451 2473

Sähköposti: timo.laakso@hut.fi

Kertausta: AWGN-kanava

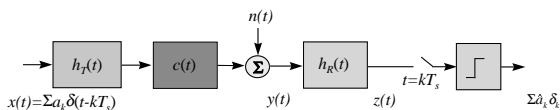
- ◆ Edellisellä luennolla tarkasteltiin siirtojärjestelmää AWGN-kanavassa
- ◆ *Yksittäiselle pulssille* johdettiin SNR:n maksimoiva vastaanottosuodin. Tämä on *optimaalinen vastaanotin* siinä mielessä että se minimoi bittivirhetodennäköisyyden (kun ainoa häiriö kanavassa on AWGN-kohina!)
- ◆ Jos lähetys- ja vastaanottosuodatin yhdessä täyttävät Nyquistin kriteerin, järjestelmä toimii myös jatkuvassa siirrossa (ISI = 0)

28.9.1998

Teletekniikan laboratorio

Sivu 2

Kertausta: Lineaarinen kanava

- ◆ MUTTA: jos kanavassa on *lineaarista vääristymää* (esim. taajuusriippuvaa vaimennusta), *lineaarisella* suodatuksella ei pystytä poistamaan ISIä ja vaimentamaan kohinaa samanaikaisesti niin että BER minimoituu (ISI on epälineaarinen datariippuva häiriö!)
- ◆ Tarvitaan *epälineaarisia* vastaanottomenetelmiä!

28.9.1998

Teletekniikan laboratorio

Sivu 3

Optimaalinen ML-vastaanotto

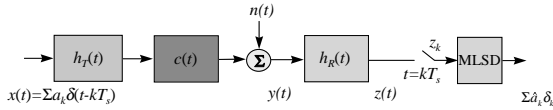
- ◆ Kun ISIä ei ole, riittää kun tarkastellaan yhtä symbolia kerrallaan
- ◆ ISI:n tapauksessa yksi lähetetty pulssi häiritsee viereisten pulssien vastaanottoa => kannattaa tarkastella usempaa kuin yhtä symbolia kerrallaan (*sekvenssin* vastaanotto)
- ◆ Voidaan johtaa *maximum likelihood* (ML) -tyyppinen optimaalinen sekvenssin vastaanottoalgoritmi joka minimoi sekvenssin *a priori* (etukäteis-) virhetodennäköisyyden
- ◆ *Viterbi-algoritmi* on ML-sekvenssi-ilmaisimen tehokas approksimatiivinen toteutus

28.9.1998

Teletekniikan laboratorio

Sivu 4

Optimaalinen PAM-signaalin ML-vastaanotto

- ◆ Tarkastellaan kuvan (kantataajuista) PAM-järjestelmää
- ◆ Lähetyksen ja vastaanotuksen suodattimet voivat olla sovitettu suodattinpari jotka yhdessä täyttävät Nyquistin kriteerin (EI välttämätöntä!)
- ◆ Kanavassa on lineaarista vääristymää ja siten aina ISIä!
- ◆ Tarkastellaan K :n symbolin mittaisen sekvenssin ML-ilmäystä (Maximum Likelihood Sequence Detection, MLSD)

28.9.1998

Teletekniikan laboratorio

Sivu 5

PAM-signaalin ML-vastaanotto

- ◆ Vastaanotettu signaali on muotoa:

$$y(t) = \sum_{k=1}^K a_k h_{TC}(t - kT) + n(t)$$

jossa symboli a_k valitaan M -jäsenisestä aakkostosta, $h_{TC}(t)$ on lähetyssymbolin muoto kanavan jälkeen ($= h_T(t) * c(t)$) ja $n(t)$ on valkoista Gaussin kohinaa.

- ◆ Vastaanotuksen esiasie koostuu sovitetusta suodattimesta ja näytteenotosta:

$$z_k = y(t) * h_R(t - kT) \Big|_{t=kT} = \int_{-\infty}^{\infty} y(t) h_{TC}(t - kT) dt$$

- ◆ Sovitettu suodattin voidaan tulkita korrelaattoriksi!

28.9.1998

Teletekniikan laboratorio

Sivu 6

3

PAM-signaalin ML-vastaanotto

- ◆ Voidaan osoittaa, että sekvenssi $z_k, k=1,2,\dots,K$ sisältää riittävän statistiikan (sufficient statistics) optimaaliseen ilmaisuun, eli saman informaation kuin vastaanotettu jatkuva-aikainen signaali
- ◆ Vastaanotettua sekvenssiä voidaan siis tarkastella K -ulotteisena vektorina johon on summautunut K -ulotteinen kohinavektori

28.9.1998

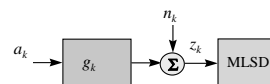
Teletekniikan laboratorio

Sivu 7

PAM-signaalin ML-vastaanotto

- ◆ Diskreettiaikainen malli siirtojärjestelmälle symbolitaajuudella:

$$z_k = a_k * g_k + n_k = \sum_{m=-\infty}^{\infty} a_m g_{m-k} + n_k$$

- ◆ Tässä g_k on diskreettiaikainen vastine koko suodatusketjulle eli lähetyssuodattimelle, kanavalle ja vastaanottimelle!
- ◆ Voidaan myös osoittaa, että sekvenssiin summautunut diskreettiaikainen kohina on normaalijakautunutta

28.9.1998

Teletekniikan laboratorio

Sivu 8

4

PAM-signaalin ML-vastaanotto

- ◆ Optimaalisen ML-sekvenssi-ilmaisun toteutus:
 - 1) Generoi kaikki mahdolliset lähetyksekvenssit a_k
 - 2) Generoi vastaavat ulostulosekvenssit $s_k = a_k * g_k$ diskreetin mallin avulla
 - 3) Vertaa s_k :ta vastaanoton päätösmuuttujasekvensseihin z_k ja valitse se lähetyksekvenssi a_k joka on 'lähin'
- ◆ Vertailukriteeri: *euklidinen (neliöllinen) etäisyys*:

$$\min_{\{a_k, k=1,2,\dots,K\}} \sum_{k=1}^K |z_k - s_k|^2 = \min_{\{a_k, k=1,2,\dots,K\}} \sum_{k=1}^K |z_k - a_k * g_k|^2$$

28.9.1998

Teletekniikan laboratorio

Sivu 9

PAM-signaalin ML-vastaanotto

Toteutuksessa useita käytännön ongelmia:

- 1) Kanava tunnettava

Ratkaisu: yleensä kanava estimoidaan erikseen

- 2) Kohina voi olla alunperin värillistä

Ratkaisu: lisätään valkaisuodatus (\Rightarrow valkaistu sovitettu suodatin, Whitened Matched Filter, WMF)

- 3) Kun käytössä M -tasoinen aakkosto, mahdollisia sekvenssejä on M^K kappaletta - yleensä tulkuton määrä

(esim. $M=2, K=10 \Rightarrow M^K=1024$)

Ratkaisu: **Viterbi-algoritmi!**

28.9.1998

Teletekniikan laboratorio

Sivu 10

5

Markov-ketjuista

- ◆ Markov-ketjuja käytetään mallintamaan *tilakoneita* (finite state machines) joiden tulossignaali on satunnainen.
- ◆ Seuraavassa niitä käytetään mallintamaan symbolien *keskinäisvaikutusta*.
- ◆ Markov-ketju $\{\psi_k\}$ on *diskreettiaikainen ja -arvoinen* satunnaisprosessi jonka tila $\{\psi_k\}$ toteuttaa ehdon

$$p(\Psi_{k+1} | \Psi_k, \Psi_{k-1}, \dots) = p(\Psi_{k+1} | \Psi_k)$$

- ◆ *Tilan todennäköisyys* riippuu siis vain *edellisestä* tilasta (ja mahd. satunnaistekijästä, mutta ei aiemmista tiloista).

28.9.1998

Teletekniikan laboratorio

Sivu 11

...Markov-ketjuista

- ◆ Markov-ketju on *homogeeninen* jos siirtymätodennäköisyys $p(\Psi_k | \Psi_{k-1})$ ei riipu k :sta (vastaa stationäärisyyttä tai aikainvarianssia).
- ◆ Homogeenisen Markov-ketjun ominaisuudet määräytyvät *tilanmuutostodennäköisyyksistä*:

$$p(j|i) = p_{\Psi_{k+1}|\Psi_k}(j|i)$$

(Vasen puoli *lyhennetty* merkintä.)

28.9.1998

Teletekniikan laboratorio

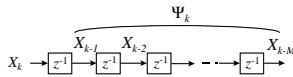
Sivu 12

6

Esimerkki Markov-ketjusta

- ◆ Siirtorekisteriprosessi (LM Kuva 3-7):

- ◆ Tässä X_k on diskreettiarvoinen satunnaismuuttuja joka on riippumaton edellisistä arvoista $X_{k-1}, \dots, X_{k-M-1}$. Tilaksi määritellään

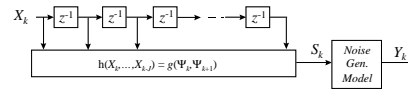
$$\Psi_k = \{X_{k-1}, \dots, X_{k-M}\}$$

- ◆ Järjestelmä toteuttaa Markov-ehdon. Kyseessä on vektoriarvoinen Markov-ketju.

Symbolien keskinäisvaikutus

- ◆ Tarkastellaan symbolien ilmaisu kanavassa jossa on keskinäisvaikutusta. Tämä määräytyy kanavan impulssivasteesta (olettaen Nyquist-kriteerin toteutuvan ilman kanavaa). Oletetaan että näytetaajuus on sama kuin symbolitaajuus.
- ◆ Signaalia, jossa on symbolien keskinäisvaikutusta, voidaan mallintaa homogeenisellä Markov-ketjulla. Käytetään siirtorekisteriprosessia mallina (LM Kuva 9-14):

...Symbolien keskinäisvaikutus

- ◆ Tila on $\Psi_k = \{X_{k-1}, \dots, X_{k-M}\}$ ja signaalinäyte saadaan tilanmuutosten funktiona:

$$S_k = g(\Psi_k, \Psi_{k+1})$$

missä $g(\dots)$ on muistiton funktio.

- ◆ Satunnaismuuttujat X_k ovat riippumattomia ja niiden jakaumat ovat identtisiä.
- ◆ Impulssivaste h_k on yleensä äärellinen kestoaltaan ja niin on keskinäisvaikutuskin, eli

$$S_k = \sum_{i=0}^M h_i X_{k-i}$$

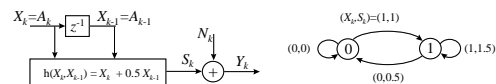
LM Esimerkki 9-25:

- ◆ Tarkastellaan kanavaa jonka impulssivaste on

$$h_k = \delta_k + 0.5\delta_{k-1}$$

- ◆ Tätä voidaan mallintaa Markov-ketjulla (LM Kuva 9-15):

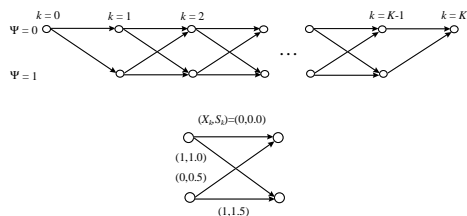

- ◆ Tilakaavion haaroihin on merkitty tulon $A_k = X_k$ ja lähdön S_k arvot (ennen kohinaa N_k). Huomaa että Markov-ketjun tila(vektori) on aina diskreettiarvoinen, vaikka järjestelmän lähtö olisikin jatkuva-arvoinen.

Trellis-kaavio

- ◆ Toinen esitysmuoto Markov-ketjulle on *trellis-kaavio* (trellis = ristikko, säleikkö). Edellisellä esimerkille saadaan tällainen trellis-esitys (LM Kuva 9-17):

28.9.1998

Teletekniikan laboratorio

Sivu 17

...Trellis-kaavio

- ◆ Kukin kaavion jakso edustaa yhtä symbolijaksoa. Kaaviossa nähdään *kaikki mahdolliset tilat ja tilatransitiot* eri hetkinä kaikille tulosekvensseille.
- ◆ Kaaviolla on *alkutila* $\Psi_0 = 0$ ja *lopputila* $\Psi_K = 0$. Alkutilan ja lopputilan välillä on joukko *polkuja*. Kukin polku edustaa yhtä K :n pituista symbolisekvenssiä.
- ◆ Polun haaroista voidaan lukea vastaava signaali(sekvenssi) S_k . Tämä olisi vastaanotettu, *keskinäisvaikutusta sisältävä signaali kohinattomassa* tapauksessa.

28.9.1998

Teletekniikan laboratorio

Sivu 18

9

Sekvenssi-ilmaisun

Esim. jatkuva-arvoisen kanavan tapauksessa ilmaisimelle tulee signaali $Y_k = S_k + N_k$.

- ◆ *Sekvenssi-ilmaisun* pyrkii tähän havaintoon perustuen päättämään mikä oli lähetetty symbolisekvenssi.
- ◆ HUOM! Kanavan malli tumettava (miten kohinatonta signaali riippuu tilamuuttujista)
- ◆ Trelliskaaviossa sekvenssin ilmaisu vastaa oikean polun etsimistä alku- ja lopputilan välillä.

28.9.1998

Teletekniikan laboratorio

Sivu 19

Metriikka

- ◆ ML-periaatteen mukaan valitaan se polku, joka on *lähinnä* havaittua sekvenssiä *tietyn metriikan mukaisesti*.
- ◆ Kun on kyse summautuvasta jatkuva-arvoisesta kohinasta, on etsittävä polku jolla on *pienin euklidinen etäisyys* (=neliövirhemitta) havaittuun sekvenssiin.
- ◆ Kullekin polulle määritellään *polun mitta* (path metric), joka on ko. polkua vastaavien signaaliarvojen ja havaitun sekvenssin välinen euklidinen etäisyys.

28.9.1998

Teletekniikan laboratorio

Sivu 20

10

...Metriikka

- ◆ Kukin trellis-kaavion jakso vastaa yhtä symbolijaksoa. Tämän jakson havaintonäyte on Y_k . Kaavion eri haaroista nähdään kaikki mahdolliset signaali näytearvot symbolijaksolla k .
- ◆ Kullekin trellis-kaavion haaralle määritellään *haaran mitta* (branch metric):
 - Jatkuva-arvoinen Gaussin kanava: euklidinen eli neliöllinen etäisyys $|Y_k - S_k|^2$
 - Binäärinen symmetrinen kanava: Hammingin etäisyys (bittivirheiden lukumäärä) $d_H(Y_k, S_k)$
- ◆ Polun mitta saadaan summaamalla haarojen mitat

28.9.1998

Teletekniikan laboratorio

Sivu 21

Sekvenssi-ilmaisimen toteuttaminen

- ◆ ML-sekvenssi-ilmaisimien toteuttaminen seuraavasti:
 - 1) Lasketaan kaikkien *haarojen* mitat
 - 2) Lasketaan kaikkien mahd. *polkujen* (= *haarakombinaatioiden*) mitat ja etsitään pienin
 - 3) Pienintä mittaavaa vastaavan *polun tulosymbolit* muodostavat ilmaistun sekvenssin

Ongelma: Laskenta kasvaa *eksponentiaalisesti* sekvenssin pituuden mukana!

28.9.1998

Teletekniikan laboratorio

Sivu 22

Viterbi-algoritmi

- ◆ Viterbi-algoritmi on *dynaamisen ohjelmoinnin* periaatteen soveltamista polun mitan minimointiongelman tehokkaaseen ratkaisemiseen.
- ◆ Periaate:
 - 1) Trelliskaavio käydään läpi *jakso kerrallaan* alkusolmusta loppusolmuun
 - 2) Kussakin vaiheessa tiedetään *lyhimmät* (= pienimmän mitan) polut alkusolmusta ko. jakson kaikkiin *tulosolmuihin*.
 - 3) Seuraavaksi etsitään lyhimmät polut ko. jakson *lähtösolmuihin*. Nämä löydetään käymällä läpi kaikki haaraustumisvaihtoehdot.

28.9.1998

Teletekniikan laboratorio

Sivu 23

...Viterbi-algoritmi

- ◆ Viterbi-algoritmin olennainen idea on *polkujen karsiminen* seuraavaan sääntöön perustuen: jos lyhin polku alkusolmusta loppusolmuun kulkee solmun x kautta, niin tämän polun mitta on kahden lyhimmän osapolun (alkusolmu- x ja x -loppusolmu) mittojen summa.
- ◆ => N tilan (solmun) järjestelmässä riittää N polun ja niiden mittojen tallennus *globaalin minimin löytämiseen!*

28.9.1998

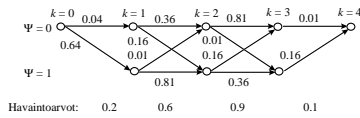
Teletekniikan laboratorio

Sivu 24

Viterbi-esimerkki

- Tarkastellaan **Esimerkin 9-25** tilannetta jossa kanava on $h_k = \delta_k + 0.5\delta_{k-1}$ ja mukana on summautuvaa Gaussin kohinaa. Vastaanotettu sekvenssi olkoon $\{0.2, 0.6, 0.9, 0.1\}$. Kaaviosta nähdään haarojen mitat ja alkupolkujen mitat kussakin vaiheessa.

28.9.1998

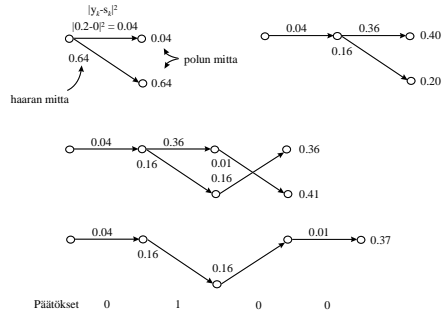
Teletekniikan laboratorio

Sivu 25

Viterbi-esimerkki

- Ja näin se sujuu:

28.9.1998

Teletekniikan laboratorio

Sivu 26

Viterbi-algoritmin ominaisuuksia

- Viterbi-algoritmin kullakin jaksolla (alkua ja loppua lukuunottamatta) tehdään tietty laskentatyö. Siten *laskennan määrä on verrannollinen sekvenssin pituuteen K*.
- Esitetyssä muodossa Viterbi-algoritmi antaa tuloksena ilmaistun sekvenssin vastakun koko sekvenssi on käyty läpi. Tästä aiheutuu *haitallista viivettä*.
- Osittaisratkaisu voi löytyä jo aiemmin. Esim. ensimmäinen symboli selvisi jo toisen jakson aikana, koska tällöin kaikki alkupolut kulkivat saman haaran kautta.
- Viterbi-algoritmissa käy yleensä näin. Pitkää sekvenssiä ilmaistaessa *alkupolut yleensä yhtyvät*. Tuntuisi järkevältä päättää alkupään symboleista tietyn varoajan jälkeen.

28.9.1998

Teletekniikan laboratorio

Sivu 27

Katkaisusyvyyys

- Käytännössä tehdään niin, että jaksoa k käsiteltäessä jakson $k-d$ kohdalla karsitaan pidemmät polut ja ilmaistaan vastaava symboli. Kun *katkaisusyvyyys d* valitaan riittävän suureksi, tämä ei juuri huononna lopputulosta.
- Tyypillinen valinta katkaisusyvyydelle on $n/5$ kertaa kanavan impulssivasteen pituus

28.9.1998

Teletekniikan laboratorio

Sivu 28

Viterbi-algoritmin käyttö

- ◆ Viterbi-algoritmi sopii kaikkiin ML-ilmaisuongelmiin joissa
 - signaalinmuokkausta voidaan mallintaa homogeenisena Markov-ketjuna
 - kohinakomponentit ovat riippumattomia (=valkoista)
- ◆ Tärkeitä erikoistapauksia ovat
 - ilmaisu Gaussin kanavassa jossa on lisäksi keskinäisvaikutusta
 - eräiden koodausmenetelmien dekodaus (mm. konvoluutio- ja trelliskoodaus) binäärisessä kanavassa
 - purskeinen siirto häipyvässä radiokanavassa (esim. GSM)